

"De moeilijkheid zit 'em niet in de nieuwe ideeën maar in het ontsnappen aan de oude die stevig in ons verankerd zijn." John Maynard Keynes

De crisis als oplossing.

De financiële sfeer disciplineren,
maar meteen ook de reële economie veranderen:
van aanbod naar vraag

Willem Hoogendijk*

Een echte oplossing van de huidige financieel-economische crisis lukt alleen in samenhang met de andere 'tsunamis' die ons al enige tijd bedreigen: de klimaatopwarming, het gebrek aan water en een gezonde aardlaag, de verdunning van de ozonlaag en de afnemende biodiversiteit. En, van een andere orde, de op hol geslagen mondialisering, de militaire uitgaven wereldwijd, de armoede overal nog en de sociale ongelijkheid, zowel tussen Noord en Zuid als binnen naties. De overbevolking vormt ook een tsunami, maar voor de rijke landen slechts indirect, namelijk bij verhevigde immigratie uit de arme landen. Wij noemden ook altijd als dreigende tsunami de val van de dollar en inklappende aandelenbeurzen.(1)

In de geschiedenis van onze moderne economieën zien we, naast de oplopende en afnemende conjuncturele bewegingen, ook af en toe een flinke recessie optreden. In de laatste decennia werd echter in het algemeen een ernstige crisis niet meer voor mogelijk gehouden. Maar helaas. Waarom blijven recessies optreden? Omdat de aloude economie van de vraag een aanbodeconomie is geworden, met een door het geldsysteem geschapen groeidwang. Geld moet groeien, moet 'werken'. (Zoals het geld van Hanneke Groenteman waarvan zij in een radiospot voortdurend zegt dat het daarmee goed gaat...) Het wordt geïnvesteerd in bedrijven die dus voortdurend en maximaal produceren en afzetten. En dit in toenemende mate: de economische groei.

Zeer veel geld in omloop is door banken geschapen geld op basis van krediet. In een door deze geldvermeerdering aangejaagde concurrentie betekent een pas op de plaats voor een bedrijf al gauw zijn ondergang. Gevolg is dat het ontstane productivisme met zijn afzetdwang een eveneens voortdurende en maximale consumptie vereist. Onze behoeften moesten oneindig worden en werden als zodanig ook uitgeroepen.(2) Elk obstakel in dit proces heeft onmiddellijk ernstige gevolgen. Een verhoging van de productiekosten (duurdere olie en grondstoffen, milieueisen) of een verlaging van de consumptieve bestedingen treft meteen bedrijven, distributeurs en winkels. Vandaar recessies.

De aanbodeconomie vinden wij heel gewoon; wij zetten er geen vraagtekens meer bij. Maar eigenlijk is zij absurd. Want gebaseerd op een voortdurende en zelfs toenemende consumptie, terwijl de ondernemers alsmaar meer moeten produceren of renderen. Wij zien er de absurditeit niet meer van in, want de meesten van ons verdienen ons brood in dat systeem. Het is als het ware onze natuurlijke omgeving geworden.

Enige jaren geleden begon er een recessie in Japan. Was het een financiële crisis? Nee, er werd minder geconsumeerd en meer gespaard. Dus daalde de verkoop van auto's, huizen en computers, de bouw stagneerde – op zich een normale zaak. Maar vanwege de algemene financieel-economische verwevenheid tastte een dergelijke kalmering meteen de hele

economie aan. Wat veroorzaakte de recente crisis in de Verenigde Staten ? Begon het in de financiële sfeer of was er een kleine inzinking van de consumptie, een daling van de huizenprijzen of een verhoging van bepaalde productiekosten? Was het niet begonnen in de reële sfeer? Zeker, dat had repercussies in de financiële sfeer wat, met de specifiek Amerikaanse aspecten, de toestand meteen snel deed verslechteren. Er ontstond een implosie die de hele economie aantastte. Een grote rol heeft gespeeld, en speelt nog, die bancaire geldschepping die de productie en consumptie heeft opgepompt tot een riskant niveau, terwijl dat productivisme en die consumptie steeds afhankelijker werden van diezelfde aanjagende ballon.

De reactie, nu, van onze bewindsleden en industriekapiteins - allen de gevangene van de huidige economische constellatie - is deze te revitaliseren: even begrijpelijk als onverstandig. Als we de economieën van de rijke landen beoordelen met meetstokken die nu nog genegeerde kosten meenemen - ecologische en sociale -, dan krijgen we een negatieve uitslag. Dit was al het geval enige jaren voor de huidige economische teruggang.(3) Met een nog preciezer ecologische meetstok blijken onze economieën nog veel eerder negatief te zijn geworden. Te denken valt aan de ontbossing en de erosie die al enige millennia aan de gang is en aan het intensieve gebruik van fossiele brandstoffen sinds de helft van de 19^e eeuw. De rijke economieën zijn allang op hun retour! Hun groei is allang ... krimp! In dit licht is een traditionele stimulering van productie en consumptie, nog afgezien van wat ons antwoord op de klimaatverandering moet zijn, de totaal verkeerde weg. Integendeel moeten we nu de crisis aangrijpen om wakker te worden en een geheel andere richting in te slaan.

Vele milieumensen, anders-globalisten en critici van de doorgroei hebben de wereldeconomie altijd al een balloneconomie genoemd die op een dag zal leeglopen. En dat is nu aan het gebeuren. De grote kalmering, die zij wensen, valt hen nu in de schoot.(4) Die actievelingen die altijd geijverd hadden voor een zachte landing om een crash te vermijden, worden nu door de crisis overvallen. Het vervelende echter is dat daardoor nu ook de activiteiten van de reële economie worden aangetast die nuttig en noodzakelijk zijn. De crisis gooit meer overhoop dan zou gebeurd zijn met een geplande zachte landing.

Oplossing

Hoe het ook zij, de huidige commotie in de financiële sfeer mag niet afleiden van de noodzaak om de reële sfeer te hervormen. Volgens mij zou dat moeten inhouden de vervanging van de aanbodeconomie, die door het geld wordt voortgedreven en rampzalig uitpakt voor onze biosfeer, door de oude, beproefde economie gestuurd door de vraag – een vraag, weten we nu, die binnen de milieugrenzen blijft.

Het voorstel, dat ik daarbij al vroeger heb gedaan (5), betreft de flexibilisering van zowel de kapitaalvergoeding als van de arbeidsorganisatie. Veel vraag fluctueert, zodat het logisch is dat bedrijven eveneens kunnen fluctueren zonder meteen uit de *rat race* te vallen, zoals nu het geval is. Enerzijds moet dan ook de investeringsbeloning fluctueren, wat vraagt om een nauwere band tussen het bedrijf en zijn kapitaalverschaffer(s). Minder verkocht, wat normaal is? Dan ook minder geld naar de geldschietters zonder dat dezen meteen hun geld kunnen terugtrekken. De Zwitserse econoom H. Cr. Binswanger, oud-hoogleraar van de universiteit van Sankt Gallen, stelt de stichtingsstructuur voor waarin beide partijen zitten. Een aanvullend voorstel is om leningen te vervangen door deelnemingen, zodat renteverplichtingen, die gefixeerd zijn, dividenden worden die flexibel zijn. Dit lijkt me ook in de buurt te komen van het Islamitisch bankieren.(6)

Anderzijds dient ook de organisatie van het werk minder rigide te worden. Bij een verminderde productie of omzet voor een korte of langere tijd, moet het bedrijf soepel met minder mensen toch op een lagere pit kunnen doordraaien, of zelfs tijdelijk kunnen stoppen zonder definitief dicht te gaan wat kapitaalvernietiging zou betekenen. Als de vraag aantrekt, kan het bedrijf weer op vollere toeren draaien. Dat betekent voor het merendeel van de werkers dat zij, naast hun hoofdbaan, een of meer andere betaalde banen hebben waar zij af en toe of regelmatig in terecht kunnen en waarmee zij vertrouwd zijn. Deze diversificatie van de activiteiten kan in principe gelden voor de hele actieve bevolking, ook voor de bazen en ondernemers zelf. Wij bijna allemaal flexwerkers! Het resultaat is een grotere arbeidsvariatie, wat vaak de wens van werkers is zoals de populariteit van uitzendbureaus ook laat zien. De meeste mensen hebben meer vaardigheden dan die hun hoofdbaan vraagt. Buiten het werk wordt heel wat afgeklust, gebouwd, gemoestuind, kinderen voorgelezen, luiers vervangen, gekookt, gesport met lastige pubers, aan alle mogelijke clubs meegedaan.(7)

Naast de gewone markt, zal een zekere planning nodig zijn om het werk in het publieke domein, maar ook bij private bedrijven, te bemensen. We hebben er al de arbeidsbureaus voor. Voorts zouden de grote investeringen onder democratische controle moeten komen. Ook daar hebben we al de organen voor, op gemeentelijk, provinciaal en nationaal niveau. Deze kunnen zich dan eindelijk eens met de economie gaan bezig houden.

De hier voorgestelde werkflexibilisering is heel wat anders dan de huidige flexibilisering die het bedrijfsleven nu wil, met tijdelijke arbeidscontracten en een soepele ontslagregeling. Ook gaat het verder dan de pools van werkers zoals die bestaan in de Rotterdamse haven en in Twente en waarvan bedrijven aanvullende werkkraft kunnen betrekken. Maar zulke verschijnselen zijn wel aanzetten tot een veel ruimere arbeidsdiversifiëring. Een normale situatie kan worden dat het merendeel van ons verschillende banen hebben gedurende de week, de maand, het jaar of zelfs over een langere periode. Dat hangt af van ieders hoofdbaan, van ieders principale economische bijdrage. (NB. Zorg is ook economisch werk!) Maar opgelet: *geen arbeidsflexibilisering zonder kapitaalflexibilisering!*

Uiteraard zijn er vele goederen en diensten continu nodig, zoals brood en melk, water en elektra, zeep en wc-papier, kranten en andere media, onderwijs en gezondheidszorg, justitie en veiligheid. Daarvan is de vraag niet erg elastisch, zoals economen dat noemen. Dus in die sectoren zal de basisarbeidsbezetting stabiel zijn.

Het verrassende gevolg van de flexibilisering zal de *bevrijding van bedrijven en ondernemers* zijn - niet te verwarren met nog meer liberale ondernemersvrijheid waarvan de nadelen de voordelen wel erg snel aan het inhalen zijn. Van hun kant zullen de werkers een minder gestrest leven krijgen, interessanter en met meer variatie. En onze planeet zal bij vermindering van al ons driftig geproduceer weer wat lucht kunnen krijgen. Zodat op den duur kalmering en krimp van de economie zullen leiden tot weer echte groei! Na *The Inconvenient Truth* (bedankt, Al Gore) nu *The Happy News*!

Tweeledige strategie

De grote strategie om ons van de huidige economische domheid te ontdoen, zal tweeledig zijn. Enerzijds moeten we een kalmere weg uitzetten voor de traditionele, officiële sector met zijn productiesysteem dat, ondanks de crisis, nog altijd overspannen en dwingend is, en voor de buitensporige wereldhandel die daarbij ontstaan is.

Anderzijds moeten we daaronder een groene en sociale economie opbouwen – een economische ‘thuissector’ op menselijke schaal en zo zelfvoorzienend als redelijkerwijs mogelijk is. Hierbij kunnen we ons baseren op de talloze alternatieve oplossingen die al overal in de wereld gerealiseerd zijn of geprobeerd worden en die dragers zijn van hoop en vernieuwing. Inderdaad, de nieuwe maatschappij wordt in de oude geboren!

Beide operaties moeten tegelijk uitgevoerd worden, als communicerende vaten, het ene niveau stijgend terwijl het andere daalt. Uiteraard zal alles behouden worden wat in de officiële sector aan producten en technieken aan nuttigs en noodzakelijk is ontwikkeld. Echter, als we geen flinke breuk maken met de gewoonten van het verleden zal er maar weinig veranderen. Met een slechts wat groener en selectiever beleid blijven we recht op de afgrond aanhoersen. Grote wonden vragen om flinke heelmeesters.

Toch is het om strategische redenen vooral aangewezen om de parallelle basiseconomie (thuissector) op te bouwen, sterker dan de officiële sector aan te pakken die onder de Wereldhandelsorganisatie en de Europese Unie valt. Deze sector lijdt immers al behoorlijk onder de recessie, en vele mensen en ook de staat zijn er nog geheel afhankelijk van. We moeten vermijden om rancuneuze gevoelens onder de bevolking, voedsel voor populistten, te versterken. Bovendien zal een stevige thuissector de vele werkers, die nog door de officiële sector uitgestoten zullen worden, zinvol kunnen opvangen. In die sector niet langer het gehannes met werktijdverkorting. Het vangnet omgevormd tot de gekalmeerde maar zekere en rampbestendige productiesector.

Wel weer is mogelijk op de officiële sector, sterker dan nu, groene druk uit te oefenen en geplande ouderwetse investeringsplannen (voor kolencentrales, autowegen, vliegvelduitbreidingen e.d.) om te buigen naar meer intelligente, op duurzaamheid gerichte projecten. Daarbij zullen helpen de vergroening van de fiscus en het in producten en plannen opnemen van nu nog genegeerde kosten (ecologische en sociale), zodat “prijzen eindelijk de waarheid gaan vertellen”, zoals de Duitse milieuvorvechter E. von Weizsäcker en velen met hem al jaren bepleiten.

Niet verbonden met het mondiale casino, zal de thuissector gekenmerkt worden door een relocalisering van de economie, met als nieuwe bedrijvigheid vooral de vervanging van import voor zover deze nuttig en noodzakelijk is. Iedereen zal er werk vinden naar vermogen, terwijl dat werk ‘van henzelf’ is en niet langer voor extern kapitaal of andere externe belangen. En iedereen is ook echt *iedereen*. Werkloos? Wordt een woord uit het verleden! In een dergelijk gedemocratiseerde en meer ‘eigen’ economie zullen de beloningsverschillen ook wat normaler kunnen worden dan nu het geval is. Cruciaal is immers het herstel van gemeenschapsgevoel en saamhorigheid. Anders lopen de noodzakelijke veranderingen op niks uit.

De andere economie zal gebaseerd zijn op onze vraag, een ecologisch verantwoorde vraag, met de beschreven flexibele arbeidsorganisatie. Het geld wordt getemd van meester tot dienaar, van opjager tot een beheerst smeermiddel. Mogelijk moeten we gaan werken met regionale munten, zoals momenteel al, in reactie op een doorslaande globalisering, op vele plaatsen in Duitsland ontstaat. Aldus blijft de koopkracht regionaal beter behouden en wordt de leegloop van het platteland, die je overal ziet, tegengegaan.

Hoofdactiviteit zal de biologische land- en tuinbouw zijn. Een belangrijke technologische transformatie in de gekalmeerde en slimmer georganiseerde economie moet ons voorbereiden

op de periode als de olie op is. In Engeland is hiertoe al een hele beweging onder bewoners ontstaan, *Towns in transition*, die ook in andere landen, waaronder het onze, navolging krijgt. (8)

Zonder twijfel zal men ons protectionisme verwijten. Maar wij bepleiten deze regionalisering, als antwoord op die doorgeslagen en daardoor kwetsbaar makende mondialisering, voor alle delen van de wereld. Bovendien, wat wordt er nu zo naarstig geprotegeerd? De kapitalen die overal door de wereld vliegen op zoek naar het hoogste rendement, stevig beschermd door de liberale ideologie!

We zijn niet tegen een zekere mate van globalisering en handel, zeker niet tegen een evenwichtige en rechtvaardige handel. Maar teveel kan schadelijk worden. *You can have too much of a good thing* ! Het geldt ook voor concurrentie, kredietverlening en innovatie.

De noodzakelijke omslag, die groenen, andersglobalisten en dergelijke progressieven al enige tijd voorstaan, kan bevooroordeeld worden door de huidige crisis. Echter is een belangrijke kwestie de eerlijke verdeling van de koek als deze koek niet verder groeit, ja krimpt. De emancipatie was immers altijd grotendeels betaald, niet zozeer met eerlijk delen als wel met economische groei, met meer productie en consumptie. Crisis of niet, voor onze overleving zullen de rijke landen drastisch moeten versoberen. Ondanks de injecties van onze bewindslieden gaat de crisis daar nu op aan sturen. Op zich is dat niet zo dramatisch, zeker als we bedenken dat met de huidige milieuaantasting onze economieën helemaal niet meer groeien. Maar de crisis en de daarbij optredende krimp zullen onze maatschappij op de proef stellen. De weg naar een duurzame wereld zal gaan langs sociale spanningen en politieke strijd. Laten we hopen dat de mensen van goede wil talrijk zullen zijn en zullen zorgen voor een vreedzame omslag.

Omwillen van niets minder dan onze overleving staan we voor een nog grotere stap in onze geschiedenis dan toen onze verre voorouders van jagen en verzamelen op landbouw overgingen. De stap van een cowboyeconomie naar een ruimteschipeconomie. In sommige talen betekent crisis ook kans. Wij worden nu uitgedaagd om een volgende stap te zetten op het smalle maar inspirerende pad van de menselijke beschaving.

1. Oa. in het artikel *Let's Stop the Tsunamis – The innovative road to real sustainability and social revival*. (2005)

2. Vele behoeften komen voort uit voorafgaande ontwikkelingen en worden eigenlijk aan ons opgedrongen. De vele pseudo-oplossingen laten de onderliggende oorzaken onverlet zodat nieuwe 'behoeften' voortdurend aangemaakt worden, ten pleziere van het productiesysteem. We noemen ons een consumptiemaatschappij, maar de consumptie is een afgeleide van de productie; wat weer niet wegneemt dat we tot actieve consumenten zijn gevormd, of zo zijn geworden.

3. De eerste onderzoeken werden in de jaren '80 al uitgevoerd in de V.S. (Cobb & Holstead), Engeland (Jackson & Marks), Duitsland (Diefenbacher) en in ons land bij de V.U. (Verbruggen c.s.).

4. Voor kalmering of zelfs krimp (materiele krimp) hebben economen als Hueting, Pen, Goudswaard, de Lange en Opschoor al vroegtijdig gepleit. Een opstap naar drastische economische verandering: de Verklaring van Tilburg, www.economischegroei.net

5. *The Economic Revolution - Towards a sustainable future by freeing the economy from money-making*. International Books, 1991/1993. 208 p. Vertaald in het Indonesisch en Tsjechisch. Een Franse editie is in voorbereiding. De Nederlandse versie bestaat uit twee delen. I. *Economie Ondersteboven* (De ketterse analyse) & II. *De Grote Ommekeer* (Oplossingen), evenals het Engelse boek verkrijgbaar via www.aarde.org Aldaar ook meer artikelen.

6. In zijn bijdrage tot de bundel *Geld und Wachstum* (1995), ondersteunt Binswanger mijn voorstel tot de flexibilisering van schulden. In April 2008 was er in Parijs een internationale conferentie over *Degrowth*. De verzamelde bijdragen vormen een pioniersbundel. Titel van mijn bijdrage: *Let's liberate our economies! From supply back to demand*. (www.degrowth.net)
7. Wellicht is het nuttig om hierbij de invoering van een basisinkomen te overwegen.
8. Het streven naar regionale voedselvoorziening groeit. In Utrecht bloeit Lekker Utrechts. In een Dordtse wijk zijn er al drie buurtmoestuinen. Regionalisering ook voor energie, bouw materiaal en hergebruik. De site van de Nederlandse afdeling van Towns in Transition is www.transitiontowns.nl

* Willem Hoogendijk is medewerker van Stichting Aarde, van de werkgroep Voor de Verandering – Alternatieven voor het neo-liberalisme en van het Franse tijdschrift over krimp *Entropia*. (wh@aarde.org)